

Studiematerial

Morfars

i koncentrationsläger

Bakgrund

När jag var liten berättade mamma att morfar suttit i ett slags fängelse under kriget. Det var något vi som barn tyckte var lite häftigt att berätta för kompisarna men inget man i den åldern reflekterade så mycket kring. Man förstod ju inte.

Det var först i mellanstadiet jag minns, och något så när förstod, kopplingen mellan koncentrationsläger, nazismen, Hitler – och MIN morfar. Men även då var kunskapen för tunn för att kunna greppa och riktigt förstå vad han varit med om.

Jag läste till lärare efter gymnasiet och blev färdig 2006. I takt med min passion för utbildning och mitt arbete med unga människor växte mitt intresse för morfars historia. Då hade jag även mer fakta, erfarenhet och kunskap kring allt som hade med andra världskriget att göra. Mina frågor blev fler och svaren från mamma och morfar blev mer och mer utvecklade. Det var då jag fick den starka känslan att hans berättelse behövde föras vidare.

Varje krigsoffers historia är unik och min morfars likaså. Jag har lärt känna honom på ett helt annat plan under arbetet med denna film. Att få möjlighet att göra detta har också stärkt mig och gett mig väldigt mycket, både kunskaps- och känslomässigt.

Nu när delar av morfars berättelse äntligen har blivit film vill jag tacka elever och personal på gymnasieskolan på Byggymnasiet i Malmö för er nyfikenhet och alla givande diskussioner - både med och utan morfar på plats i klassrummet. Jag vill jag tacka min mamma, som alltid har berättat och hållit historien vid liv. Det är hos henne detta startade. Och så vill jag tacka morfar...

Jag lovar att ALDRIG glömma.

Lisa Gunnarsson

Malmö, 2015

Sachsenhausen, april 2011

Lisas morfar, Jan Szymanski, under besöket på det f.d. koncentrationslägret vid Oranienburg, strax norr om Berlin

foto/bildmontage: Tobias Sonestedt, Chris Munsey

Fångarna

Fram till andra världskrigets början fyller nazisterna på Sachsenhausenlägret i olika omgångar med människor från en rad kategorier, inklusive politiska meningsmotståndare, yrkeskriminella, homosexuella, judar och romer. Efter krigsstarten transporteras allt fler fångar från de ockuperade länderna till Sachsenhausen. Lisas morfar är en av dessa.

1945, bara några veckor efter frigörelsen, intervjuas Johan Schjerven, en norsk motståndsmann som har varit fånge i Sachsenhausen i ett och ett halvt år, av en svensk tidning. Bl.a. pratar han om barackledarna, s.k. 'Kapos': "i de flesta fall notoriska yrkesförbrytare, mördare och stortjuvar. Deras ondska och illvilja kan inte beskrivas. De överträffades endast av de unga SS-männen, som verkade att inte ha några mänskliga känslor kvar."

Att utse 'Kapos' bland de kriminella fångarna, till skillnad från de som har fängslats av politiska, religiösa eller rasistiska skäl har varit en medveten strategi från nazisternas sida.

Under sista delen av hans fångenskap har Schjerven fått arbeta med framkallning i lägrets fotoavdelning. Han beskriver hur nya fångar noggrant registrerats och fotograferats av tyskarna, även de som har varit dödsmärkta redan vid ankomst. "När ryssarna nalkades Berlin gavs order om att förstöra hela arkivet, 142.000 negativplåtar pulvriserades och kopiorna brändes."

Märkning av fångar

Från våren 1938 och framåt får varje fånge bära tygmärke i form av en färgad trekant på sin lägeruniform. Färgen på triangeln bestäms utifrån vilken eller vilka av nazisternas "kategorier" en enskild fånge hamnar i. Märkningssystemet underlättar för lägerpersonalen att snabbt identifiera varje fånges grupptillhörighet.

De som anses tillhöra gruppen "asociala" och "arbetsskygga", som bl.a. tiggare, alkoholister, mentalsjuka, pacifister och vapenvägrare, får bära en svart trekant. Även homosexuella kvinnor placeras i samma kategori. Homosexuella män, tillsammans med sexförbrytare, får ett eget (rosa) triangelmärke.

Klassificeras man som jude används två gula trianglar som bildar den sexkantiga Davidsstjärnan. För en politisk fånge som också anses vara judisk bildas Davidsstjärnan istället av en röd nedvänd triangel ovanpå en gul.

*LÄS MER: Märken för fångar i nazistiska koncentrationsläger
http://sv.wikipedia.org/wiki/Märken_för_fångar_i_nazistiska_koncentrationsläger

foto: Chris Munsey

Tidningen 'SE' nr.22
31 maj-6 juni 1945

Normannen Johan Schjerven, nyligen befriad från Sachsenhausen, intervjuas i denna svenska tidning som trycks bara några veckor efter krigsslutet

foto: Chris Munsey

Nedan finns några exempel ur det omfattande systemet av färgade tygmärken som används för att "sätta etikett" på lägerfångarna:

foto: Chris Munsey

politisk fånge

yrkeskriminell

emigrant

Jehovas vittne

homosexuell
man

asocial,
arbetskygg

rom

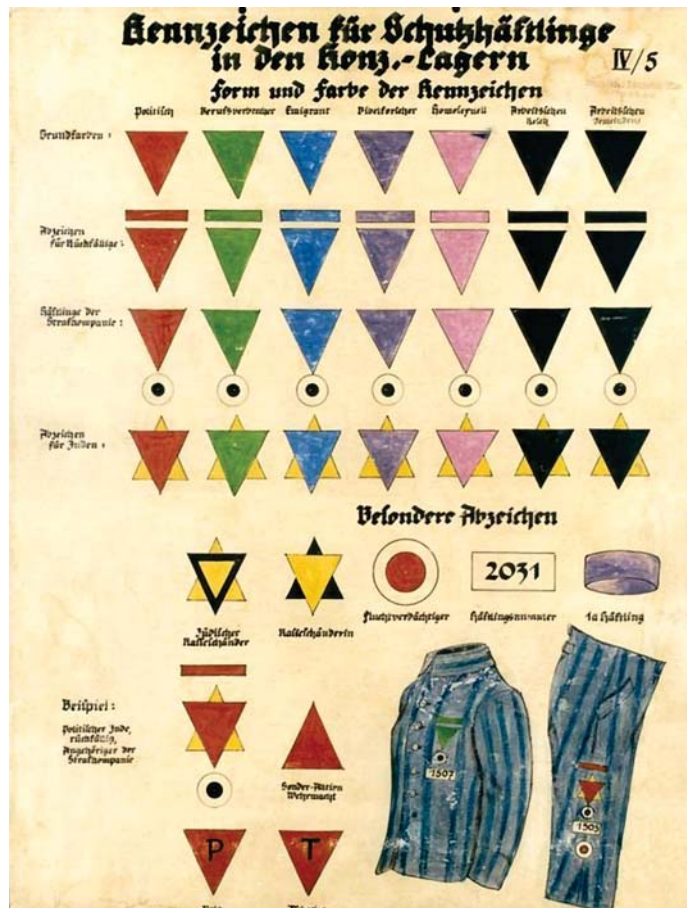

jude

jude
(politisk fånge)

foto: Deutsches Bundesarchiv / Creative Commons Attribution-Share Alike 3.0

Lätt att identifiera

En utbildningsplansch som visar form och färg på de olika tygmärken som används för att tydligt dela upp fångarna i skilda kategorier. På denna plansch ingår romer fortfarande i gruppen "asociala/arbetskygga". Senare fick de en egen (brunfärgad) triangel

foto: U.S. National Archives and Records Administration

Färgkodade fångar

De färgkodade trekanter som används för att visa fångarnas grupptillhörighet syns tydligt i denna bild. Eftersom originalbilden är i svartvitt är det oklart vilka grupper dessa fångar tillhör - förutom att det i detta fall inte handlar om judiska fångar

23559

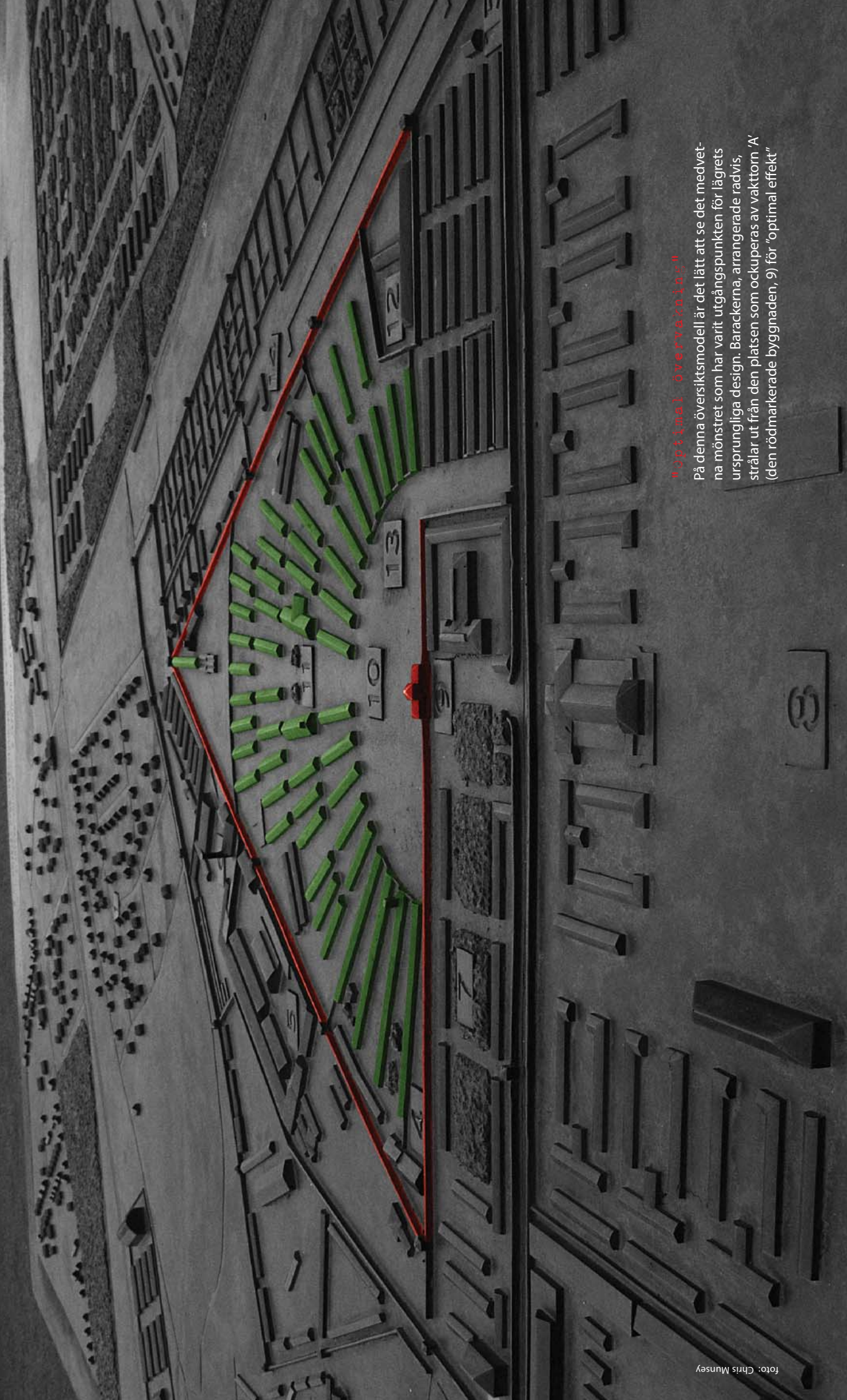

Fånge P 23559

Jan är fånge nummer P 23559 (P = polack). Under tiden i Sachsenhausen har han tygmärken som dessa fastsydda på sin lägeruniform. Den röda färgen på triangeln markerar honom som "politisk fånge"

Sachsenhausen koncentrationsläger

Optimal övervakning

På denna översiktsmodell är det lätt att se det medvetna mönstret som har varit utgångspunkten för lägrets ursprungliga design. Barackerna, arrangerade radvis, strålar ut från den platsen som ockuperas av vaktorn 'A' (den rödmarkerade byggnaden, 9) för "optimal effekt"

Nazismen: då och nu

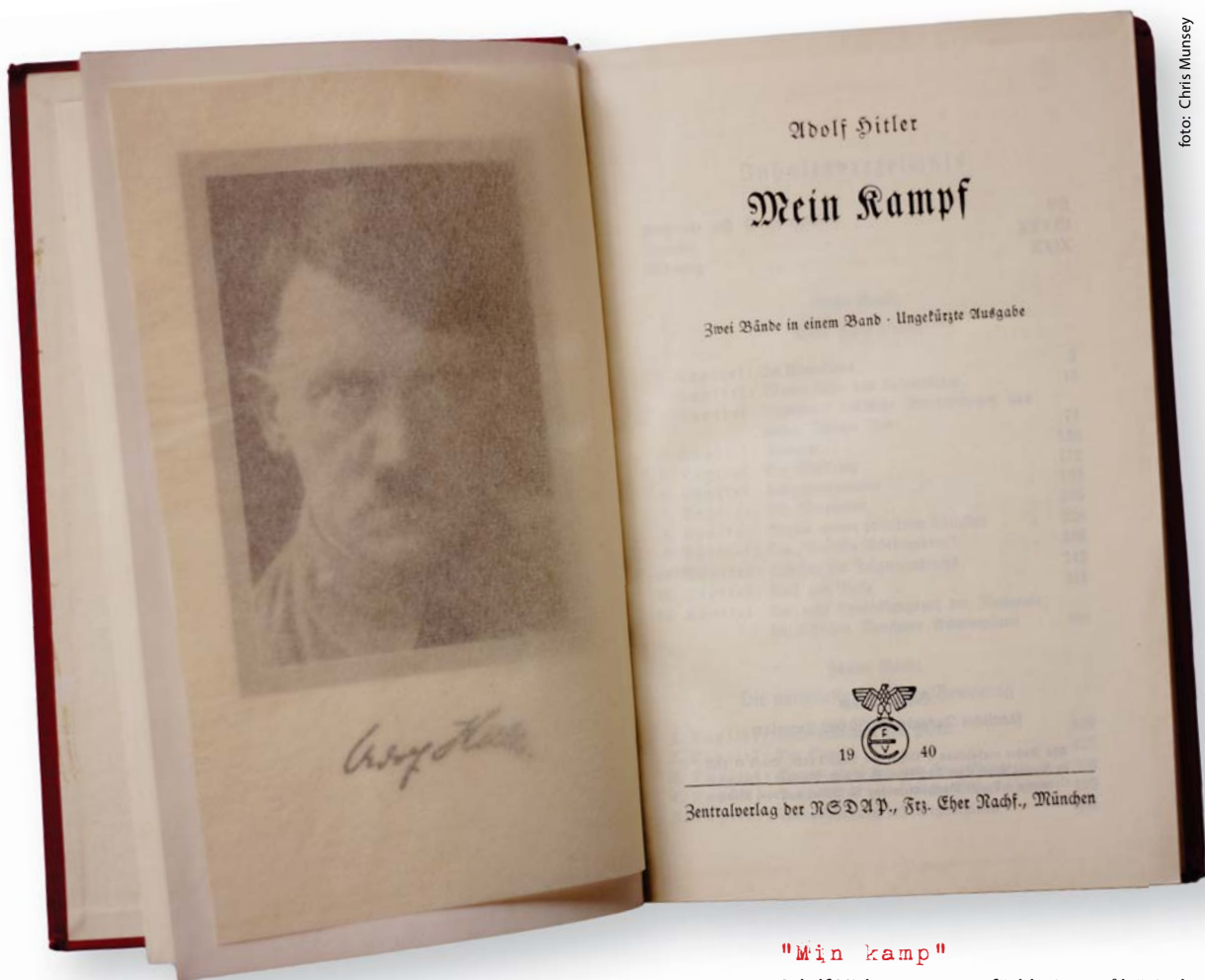

foto: Chris Munsey

"Min kamp"

Adolf Hitlers programförklaring, påbörjad under en fängelsevistelse efter hans inblandning i en misslyckad militärkupp i den tyska delstaten Bayern i november 1923

I filmen säger Lisa att hon har riktigt svårt att begripa allt vad hennes morfar har varit igenom... Hur kunde det hända? Inför nazismens och andra världskrigets fasor är detta en förstälilig reaktion. Samtidigt finns det människor på 2000-talet, i Sverige, som på fullt allvar firar Adolf Hitlers födelsedag med tårta. "Förutom god mat och trevligt umgänge under ett par timmar bjöds det även på två fina tårtor och andra bakverk." skriver redaktionen på den högerextrema sajten Nordfront i april 2015.

*LÄS MER: Nordfront – Nordiska motståndsrörelsen – Sverige

<https://www.nordfront.se/>

Forum för levande historia, en myndighet under Kulturdepartementet, har som uppdrag att "med utgångspunkt i Förintelsen, främja arbete med demokrati, tolerans och alla människors lika värde." Myndighetens hemsida erbjuder bl.a. ett brett urval av fördjupningsmaterial kring dessa teman.

*LÄS MER: Forum för levande historia hemsida

<http://www.levandehistoria.se/>

*LÄS MER: Forum för levande historia hemsida – För klassrummet

<http://www.levandehistoria.se/klassrummet>

Stiftelsen Expo är en privat forskningsstiftelse som grundades 1995 "i syfte att studera och kartlägga anti-demokratiska, högerextrema och rasistiska tendenser i samhället." Ett uttalat mål är att stödja demokrati och yttrandefrihet "mot rasistiska, högerextrema, antisemitiska och totalitära tendenser".

Även Expo tillhandahåller rikligt med informationsmaterial via sin hemsida – med fokus på de mänskliga rättigheterna, högerextremism och rasism.

*LÄS MER: Stiftelsen Expo hemsida
<http://expo.se/>

*LÄS MER: Expo Skola
<http://skola.expo.se/>

Men räcker det att bemöta antidemokratiska och rasistiska uttryck i samhället med en kombination av faktaspridning och argumentation?

Inför det svenska riksdagsvalet i september 2014 twittrar journalisten och författaren Kolbjörn Guwallius ut en bild på nazitysk stormöte där han lägger till en tidslinje som bl.a. refererar till knivattacken i Malmö i mars samma år såsom Sverigedemokraternas framgångar i valrörelsen. Detta, tillsammans med frågan: "När tycker du det är dags att diskutera ett förbud mot nazistiska organisationer? Markera på ett ungefär." Bilden får hundratals delningar på bara några timmar.

Guwallius själv anser att ett förbud vore problematiskt: "Organisationsförbud hör generellt hemma i totalitära stater. En demokrati måste tåla att stötas mot obekväma rörelser för att vara värd namnet."

*LÄS MER: Nazistförbud – en fråga utan enkla svar
<http://kolbjorn.se/blogg/2014/nazistforbud-en-fraga-utan-enkla-svar/>

Nazi samlarbild

I 1930-talets Tyskland kan man byta ut kupongerna som ges bort i cigarettpaketet mot samlarbilder av olika slag. Nazisterna är snabba på att använda cigarettbildernas popularitet i propagandasyfte

foto: Chris Munsey

OS och de mänskliga rättigheterna

Sommar-OS 1936

Den svenska OS-truppen gör entré i Berlins påkostade Olympiastadion

foto: Privat samling

I filmen nämns de olympiska sommarspelen i Berlin 1936 – samma sommar som man börjar bygga det nya koncentrationslägret vid Oranienburg. Både vinter- och sommar-OS har tilldelats Tyskland av Internationella olympiska kommittén (IOK) redan 1931, två år innan Adolf Hitler kommer till makten.

Att Hitler utses till tysk rikskansler 30 januari 1933 är startskottet för en gradvis nedmontering av demokrati och rättssäkerhet i Tyskland till fördel för den nazistiska agendan. Särskilt judarnas allt mer utsatta situation under nazisterna gör att det bl.a. höjs röster internationellt för en bojkott av spelen i Tyskland.

Närmast detta kommer man i USA i december 1935 när det amerikanska riksidrottsförbundet är bara tre röster ifrån att godkänna en bojkott. "De olympiska spelen tillhör idrottarna och inte politikerna" menar Amerikanska olympiska kommitténs dåvarande president, Avery Brundage.

*LÄS MER: The Nazi Olympics Berlin 1936

<http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10005680>

*LÄS MER: The Movement to Boycott the Berlin Olympics of 1936

<http://www.ushmm.org/wlc/en/article.php?ModuleId=10007087>

*LÄS MER: Bojkott mot OS i Berlin var mycket nära

http://www.svd.se/kultur/understrecket/bojkott-mot-os-i-berlin-var-mycket-nara_622109.svd

Samma debatt lever vidare även på 2000-talet. På kultursidan i Expressen i februari 2014 jämför artisten och författaren Jonas Gardell vinter-OS i Sotji med de olympiska sommarspelen i Hitlers Berlin. Detta med hänvisning till läget för HBTQ-personer i landet. "I Ryssland ser myndigheterna genom fingrarna när ny-

nazistisk pöbel misshandlar, förödmjucar, hånar, torterar och mördar enskilda /.../ Likadant skedde med judar, homosexuella och andra i 1930-talets Tyskland.”

*LÄS MER: Putins triumf är vårt ansvar

<http://www.expressen.se/kultur/putins-triumf-ar-vart-ansvar/>

Brittiske Stephen Fry, som likt Gardell är homosexuell, drar samma slutsats redan i augusti 2013 i ett öppet brev till Storbritanniens premiärminister samt till IOK. Fry menar bl.a. att också idrotten ”är kulturell” just eftersom den inte existerar ”i en bubbla utanför samhället eller politiken.”

*LÄS MER: An Open Letter to David Cameron and the IOC

<http://www.stephenfry.com/2013/08/07/an-open-letter-to-david-cameron-and-the-ioc/>

foto/bildmontage: Chris Munsey

Ett helt annat budskap

”Snabbare, högre, starkare” lyder det olympiska mottot. Det är ett helt annat budskap som möter nya fångar vid ingången till flera av nazisternas koncentrationsläger, inklusive Sachsenhausen. ”Arbeit macht frei”: ”Arbete gör dig fri”

Berlin, april 2011

Dagen före besöket på Sachsenhausen sitter Jan och njuter av en kall öl vid en uteservering på nazisternas gamla paradgata Unter den Linden, bara en kort promenad från Brandenburger Tor

Dachau koncentrationsläger,
april 1945

Polska fångar firar den amerikanska arméns
frigörelse av lägret

Elevernas frågor till Jan

Hur känns det att vara en av de som överlevt andra världskriget?

Jag tänker inte på det hela tiden längre, man kan inte tänka för mycket, för då blir man tokig.

Vad hette din syster som blev skjuten?

Hon hette Danuta, hon var två år yngre än mig.

Vad arbetade du med under lägertiden?

Jag arbetade mest på verkstad, där gjorde vi ammunitionshissar till stridsvagnar. Vi blev även skickade på arbeten runt om i området.

Har du sett Hitler? Hur kändes det?

Jag såg Hitler på två meters avstånd. Han kom och tittade på lägret. Jag visste att det var Hitler men tänkte inte så mycket på det eftersom det var en sådan uppståndelse.

Hur kändes det att sova i barackerna?

Man var bara tacksam att man hade en plats och sitt liv.

Hur kändes det att ha soldater runt sig med vapen hela tiden?

Det var inget man tänkte på till slut. Man var inte rädd för soldaterna efter ett tag eftersom det blev en vardag.

Var du rädd att dö?

Jag var inte rädd. Det är så jag är som person.

Varför tror du att just du överlevde lägertiden och kriget?

Delvis tur och delvis för att jag är katolik och bad mycket till Gud. Även att jag desarmerade bomber och på så vis var "behövd" av tyskarna.

Hur många år tog det innan du fick träffa din familj efter kriget?

Det tog tre år. Jag fick hjälp av Röda Korset.

Varför ville du inte stanna kvar i Polen efter kriget?

Jag ansåg att Sverige skulle ta hand om mig bättre och var tacksam att få komma hit.

Vilka språk kan du?

Jag kan polska, svenska, tjeckiska, ryska och tyska.

Hur känns det nu efter allt du har upplevt?

Jag är bara tacksam att jag överlevde. Det trodde jag faktiskt inte...

foto: Chris Munsey

Brev till Lisas elever

Lisas gymnasieelever har haft bra kontakt med Jan. I december 2013 skriver han till dem: "Tack för detta intresse ni visar. Det är viktigt att prata om det som hände den tid av andra världskriget. Jag hoppas att ni är villiga [att] föra det vidare (det är sanningen)."

2013-10-13

Hej! Eleverna på S.M.H.V.
Tack för detta intresse ni
visar. Det är viktigt att
prata om det som verkligen
hände den tid av andra
världskriget. Jag hoppas att
ni är villiga föra
det vidare (det är sanningen).
Tack.

Jan. Szymanski

Övriga resurser

Minnes- och muséeverksamheten på Sachsenhausen har en egen hemsida som bl.a. innehåller detaljerad information om lägrets historia. Hemsidan finns parallellt på tyska och engelska.

*LÄS MER: Gedenkstätte und Museum Sachsenhausen

<http://www.stiftung-bg.de/gums/de/index.htm>

*LÄS MER: Memorial and Museum Sachsenhausen

<http://www.stiftung-bg.de/gums/en/index.htm>

"Aldrig mer!.." I december 1948, lite över tre år efter krigsslutet, antar Förenta Nationernas generalförsamling en allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna under parollen "Värdighet och rättvisa åt alla". Förklaringen är numera den mest översatta texten i världen. Svenska FN-förbundet tillhandahåller en svensk översättning.

*LÄS MER: Allmän förklaring om de mänskliga rättigheterna (PDF)

<http://www.fn.se/PageFiles/7177/Allmanforklaringomdemanskligarattigheterna.pdf>

foto/bildmontage: Lisa Gunnarsson, Chris Munsey

Morfar blir gammelmorfar

Jan njuter av en stund tillsammans med sitt nya barnbarnsbarn

Filmuppgifter:

Morfar i koncentrationsläger

Längd: 27 minuter

Språk: tal på svenska, otextad

Målgrupp: Grundskola 4-6, Grundskola 7-9, Gymnasieskola, Vuxen

Idé, manus och bearbetning: Lisa Gunnarsson, Chris Munsey, Tobias Sonestedt

Medverkan: Lisa Gunnarsson, Jan Szymanski

Foto och redigering: Chris Munsey, Tobias Sonestedt

Musik: Kevin MacLeod (incompetech.com)

Produktionsår: 2015

Distributör: Pedagog Malmö

För mer information om filmen kontakta:

Pedagogisk Inspiration Malmö

<http://malmo.se/pedagogiskinspiration>

foto/bildmontage: Chris Munsey

S Z Y M A N S K I E

Lublin
KZ Sachsenhausen
Oranienburg
Häftl.Nr. P 23559